

SENDİKACILIKTA YENİ BİR PERDE: TOPLUMSAL HAREKET SENDİKACILIĞI

Arş. Gör. Sercan DERELİ

*Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*

ÖZET

Kapitalizmin neo-liberal evresinde piyasa serbestisinin tekrar işgücü piyasalarına hâkim kılınması amacıyla uygulanan yapısal uyarlama politikaları 1980 sonrası dönemde sendikaların güç kaybetmesine neden olmuştur. Sendikal hareketin güç kaybetmesinde devlet müdahalesinin sınırlı bir kapsama indirgenmesi ve kuralsızlaştırma politikaları rol oynamıştır. Sendikalar bir yandan üye kayıpları yaşarken bir yandan da değişen işçi profiline örgütlenmesinde sorunlar yaşamaya başlamıştır. Güney yarımküre ülkelerinin toplumsal hareketlerle bütünleşen sendikacılık anlayışı, sendikaların yaşamış olduğu kriz için bir çözüm önerisi olarak gündem bulmuş ve ileri sürülmüştür. Bu çalışmada, neo-liberal dönüşümün sendikalar üzerindeki etkisi ve alternatif bir sendikal model olarak toplumsal hareket sendikacılığı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hareket Sendikacılığı, Neo-liberalizm, sendikacılık

A NEW CURTAIN IN UNIONISM: SOCIAL MOVEMENT UNIONISM

ABSTRACT

In the neo-liberal phase of capitalism, the structural adaptation policies implemented to restore market freedom to the labor market again caused the unions to lose power in the post-1980 period. The limited scope of the state intervention and deregulation policies played a role in the weakening of the labour union movement. Unions have been experiencing problems in the organization of the changing worker profile while experiencing member losses. The unionism in the Southern Hemisphere countries, which is integrated with social movements, has been put forward and proposed as a solution for the crisis experienced by the unions. In this study, the impact of neo-liberal transformation on unions and social movement unionism as an alternative union model will be discussed.

Keywords: Social Movement Unionism, Neo-liberalism, Unionism

GİRİŞ

Kapitalist toplumların doğması ve sanayileşme süreciyle beraber ortaya çıkan işçi sınıfı, fabrika düzeni içerisinde istihdam edilmeye başlanmış ve kapitalizmin ilk dönemindeki ağır çalışma koşulları nedeniyle sömürünün merkezinde yer almıştır. İşçi hareketlerinin etkisiyle kurulan ilk sendikalar işçi sınıfını temsilen işveren karşısında kolektif bir gücü temsil eder hale gelmiştir. Kendi gelişim çizgisi içerisinde sendikacılık hareketi, kapitalizmin farklı evrelerinde farklı özellikler göstermiştir.

Müdahaleci kapitalizm evresinde kurumsallaşarak güç kazanan sendikal hareket, özellikle 1980 sonrası dönemde neo-liberal politikaların uygulamaya konulmasıyla beraber gerileme eğilimine girmiş ve kan kaybetmeye başlamıştır. Sendikaların 1980 sonrası dönemde içine girdiği süreç “sendikal kriz” olarak tanımlanmaktadır.

Neo-liberal politikalarının etkisiyle sendikalaşma oranlarında yaşanan düşüş, sendikal hareketin dünyanın farklı bölgelerinde farklı gündemler oluşturmaya neden olmuştur. Toplumsal hareket sendikacılığı da bu gündemlerden birisidir. Toplumsal hareket sendikacılığı kapitalist sisteme karşı bir tepki nite-

liği taşımakla beraber yoğun olarak toplumsal muhalefetten yararlanmaktadır. Geleneksel sendikacılık anlayışından kopuşu da ifade eden toplumsal hareket sendikacılığı, kapsamına aldığı kitleleri genişleterek gündemini de genişletmektedir. Kapitalist sistemin güncel sureti olan neo-liberalizmde, sendikal örgütlenme modelleri arasında henüz yeni bir formu temsil eden toplumsal hareket sendikacılığı, Güney yarımküre ülkelerinde doğan ve etki alanını genişleten bir sendikal anlayış olarak işçi sınıfı açısından yeni bir umut olarak görülmektedir.

Bu çalışmada öncelikle küreselleşme sürecine, neo-liberalizme ve bu ideolojinin benimsediği politikalara yer verilecek ardından 1980 sonrası dönemde sendikaların yaşamış olduğu kriz, krizin nedenleri ve bu kriz ortamında gelişim gösteren toplumsal hareket sendikacılığı ve bu sendikal anlayışın özellikleri ele alınacaktır.

1. KAPİTALİZMDE YENİ BİR EVRE

Sanayileşme süreciyle beraber doğan kapitalist toplumlar, kapitalizmin gelişim süreci içerisinde farklı dönemlerde farklı adlarla anılmaktadır. Bunun arkasında yatan sebep kapitalizmin yaşamış olduğu krizler sonucunda kendini yeniden yapılandırmasıdır. Kapitalist toplumların ortaya çıkışından 1929 Buhranı'na kadar olan evre "*vahşi kapitalizm yılları*" olarak adlandırılırken krizden çıkış için Keynesyen ekonomi politikaları ile şekillenen ve genel olarak 1945 ve 1973 yılları arasını kapsayan evre "*müdahaleci kapitalizm*" evresi olarak adlandırılmaktadır. 1973 yılında Petrol Şoku'nun yaşanması ve ardından Bretton Woods para sisteminin çökmesiyle beraber tekrar kriz içerisine giren kapitalizm, farklı ekonomik tercihlerle yeniden yapılanarak yeni bir evreye girmiştir. Bu evre, kapitalizmde yeni bir perde açan "*neo-liberalizm*" olarak adlandırılmaktadır.

Neo-liberalizm, devletin küçüldüğü, işgücü piyasalarının düzenlemelerden ve kurallardan arınarak esneklik kazandığı ve sendikaların güç kaybederek işçilerin güvencesizlik içerisine sürüklendiği bir evreyi ifade etmektedir. Bu bağlamda, birinci bölümde genel olarak neo-liberalizme, neo-liberalizmin doğuşu ile artış gösteren küreselleşmeye ve neo-liberal tercihlerin neden olduğu politikalara yer verilerek sendikal hareketin gerilemesinde neo-liberalizmin etkileri aktarılmaya çalışılacaktır.

1.1. Mekânsal ve Zamansal Kısıtların Aşılması: Küreselleşme

Sermayelerini yoğun olarak ulusal sınırlar içerisinde biriktiren kapitalist toplumlar, dış dünya ile olan bağlarının kısıtlı olması nedeniyle görece kapalı bir yapıya sahip olmuşlardır. İletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişiminin

özellikle 1980 sonrası dönemde artışa geçmesi, kapalılık durumunun geride bırakılmasına ve beraberinde ülkeler arası bağın kurulması suretiyle zamansal ve mekânsal sınırlamaların aşılmasına olanak tanımıştır. Böylece sermaye uluslararası akıcılık kazanmış, küresel rekabetin ve işbölümünün önü açılmıştır.

Mekâna ilişkin yeni bir kavrayışı, insan tarafından gerçekleştirilen eylemlere ve kazanılan deneyimlere ilişkin bir alanı ifade eden küreselleşme olgusu, toplumsal ilişkilerin gerçekleştiği alanın sınırlarını genişleterek tüm dünyanın tek bir yer olarak kavranmasına neden olmuştur (Scholte, 2005: 3). İlişkilerin coğrafi kısıtlamalardan kurtarılmasını ifade eden küreselleşme süreci ulus devlet anlayışının önemini kaybetmesine sebebiyet vererek devlet-toplum-birey ilişkisinin yeniden tanımlanması sonucunu da beraberinde getirmiştir (Aktel, 2001). Neo-liberal yapılanma süreci küreselleşme sürecine eşlik ederek ilgili aktörlerin rollerinin yeniden tanımlanmasında etkili olmuştur. Devlet giderek küçülme eğilimi içerisine girmiş, toplumsal ve iktisadi hayata olan devlet müdahaleleri azalmış, bu durum ekonomik yapıda meydana gelecek olan birçok değişimi tetiklemiştir.

Gerek gelişmiş ülkelerdeki çokuluslu işletmelerin gelişmekte olan ülkelerdeki daha düşük ücretli işgücü piyasalarına girebilmelerinde gerekse gelişmekte olan ülkelerdeki işletmelerin, işgücü piyasalarının sorumluluklardan arındırılması vasıtasıyla küresel rekabette pay alabilmelerinde küreselleşme süreci önemli bir rol oynamıştır.

Sermayenin küreselleşmesinde, zamansal ve mekânsal sınırlamaların aşılmasında ve böylece dünyanın küçülmesinde teknolojinin rolü yadsınamaz derecede büyüktür. (Bauman, 2014: 20; Işıklı, 2010: 76). Ulusal sınırlamaları ortadan kaldıran ve aslında geriye herhangi bir mekânsal sınırlama bırakmayan küreselleşme ile beraber yerleşiklik yerini harekete bırakmıştır (Sennett, 2011: 10). Ülke ekonomilerinin dünyaya daha açık hale gelmesi de hiç kuşkusuz ki bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde, üzerlerinde herhangi bir denetleme gücü bulunmayan ve sermayelerine uluslararası akıcılık kazandıran şirketlerin işgücü piyasalarına olumsuz etkileri olmuştur (Sapançalı, 2001). Küreselleşme süreci, neo-liberalizm ve bu ideolojinin salık verdiği politikalar sermaye birikimi noktasında farklılaşmalara neden olarak ülkeleri küresel platformda “merkez” ve “çevre” ülkeler şeklinde iki kutba ayırmıştır.

Merkez ve çevre ülke ayrışması, küreselleşmenin bütünleştirici etkisine tezat oluşturacak şekilde kutuplaşmaya ve parçalanmaya neden olmaktadır. Küreselleşme kutuplaştırıcı bir rol üstlenerek bir yanda fırsatlar sunan bir yanda ise işsizlik ile yoksulluğun iç içe geçtiği işgücü piyasalarını ortaya

çıkarmaktadır (Koray, 2011: 32-33). Uluslararası işbölümü, merkez ülkelere fırsatlar sunarken çevre ülkelerde işgücü piyasalarının kuralılaşdırılması ve esnekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Çevre ülkeler açısından küreselleşmenin sonuçları daha ağır olmaktadır. Yabancı sermayenin, düzenlemelerin esnekleştirilmesi ve işgücü piyasalarının kuralılaşdırılması talebi, işçi sınıfı açısından artan baskıyı ortaya çıkarmaktadır. İşgücü piyasalarının kurallardan arındırılması amacıyla sendikalar üzerinde kurulan baskı, sendikal hareketin gerilemesine ve işçinin işveren karşısında güç kaybetmesine neden olarak kapitalizmin tarihsel gelişim sürecinde neo-liberal bir perdeyi aralamıştır.

1.2. Piyasanın Yükselişi: Neo-Liberalizm

Kapitalizmin neo-liberal evresi, neo-liberal ideolojinin salık verdiği politikalarla birlikte ekonomik ve toplumsal yapıyı yeniden şekillendirmiştir. Neo-liberalizm, yapısal uyarılma politikaları olarak adlandırılan ekonomik tercihlerle, müdahaleci kapitalizm evresinden ayrılarak farklı uygulamaları işgücü piyasalarında hayata geçirmiştir.

Keynesçi ekonomi politikalarının uygulandığı müdahaleci kapitalizm evresi, piyasaların serbestleştirilmesini savunan liberal anlayışın tekrar gündeme getirilmesinin ardından (Clarke, 2007: 104) geride bırakılmış ve yerini *neo-liberalizm* olarak adlandırılan yeni bir evre almıştır. Piyasa kurumlarının serbest işleyişini, sözleşme özgürlüğünün kutsallığını ve devletin bunların koruyucusu olması gerektiğini kendine ilke edinen neo-liberalizm evresinde, kontrolün piyasalara teslimi için sistemli bir şekilde devletin gücünün kullanıldığı görülmektedir (Harvey, 2005: 64; Saad-Filho ve Johnston, 2007: 17). Devletin temel görevi, neo-liberalizmde, bireysel hak ve özgürlüklerin sağlanarak serbest rekabetin oluşturulması olarak belirlenmiştir.

Müdahaleci kapitalizmin tam istihdam amacından vazgeçilmesi ve piyasalara olan müdahaleleri eleştiren ideolojilerin yükselişi işgücü piyasaları açısından esneklik, özelleştirme ve refah uygulamalarında azalış gibi çıktıları beraberinde getirmiştir (Lapavitsas, 2007: 65). Yeni kurallara dayalı olarak işleyen kapitalist sistem, küreselleşme sürecinin de etkisiyle ortaya çıkan merkez-çevre ülkelerde farklı pratiklere imza atmaya başlamıştır. Merkez ülkelerin sermayelerini çevre ülkelere kaydırması kaynakların merkeze aktarılmasına sebep verirken borç yükü artan çevre ülkelerin işgücü piyasalarında esneklik ve kuralılaşlık birer gerçeklik kazanmıştır. Düzenlemelerden arındırılmış işgücü piyasası arayışı; düşüşe geçen reel ücretler, gerileyen sendikacılık ve artan güvencesizlik gibi gerçekliklerle neo-liberal ideolojiyi temsil etmektedir (Dumenil ve Levy, 2007: 27; Shaikh, 2007: 79; Palley, 2007: 49).

İktisadi hayatın düzenlenmesinde devletin ve sendikaların kapladığı alanın azalması neticesinde işverenlerin iş ilişkilerinin belirleyici gücü haline gelmesi, neo-liberal ideolojinin şekillendirdiği *yapısal uyarlama politikaları* vasıtasıyla sağlanmıştır (Erdut, 2004). Böylelikle iş ilişkilerinin belirlenme sürecinde işçi sınıfı, sendikalar tarafından temsilileri sınırlandırılarak yalnız bırakılmış ve işverenler geliştirilen yeni yönetim yaklaşımları aracılığıyla güçlü bir konuma gelmişlerdir. Yapısal uyarlama politikaları sendikal hareketin kan kaybetmesinde etkili olmuştur.

1.3. İşgücü Piyasalarının Yeniden Yapılanması: Yapısal Uyarlama Politikaları

Öncülüğünü Dünya Bankası'nın yaptığı, ülke ekonomilerinin bir bütün halinde dünya ekonomisine uyumlu hale getirilmesini devletin rolünün küçültülmesi ve işgücü piyasalarının kuralsızlaştırılması suretiyle hedefleyen, piyasa güçlerini ön plana çıkararak ve küreselleşme sürecinin gerçekleşme biçimini temsil eden yeniden yapılanma planı, *yapısal uyarlama politikaları* adı ile anılmaktadır (Erdut, 2004). Yapısal uyarlama politikaları ile sermayenin çıkarlarının ulusal sınırların ötesinde uluslararası platformda da artırılması amaç edinilmiştir (Güler, 1997: 74). Bu bağlamda yapısal uyarlama politikaları devletin küçülmesine, piyasaların kuralsızlaştırılmasına ve güvencesizleştirilmesine yönelik politikalarından oluşmaktadır.

1.3.1. Devletin kabuğuna çekilmesi

1970'li yıllarda kapitalizmin içine çekildiği kriz ortamında, işsizlik ve yoksulluk gibi iktisadi nedenli sorunların temelinde devletin aktif rol aldığı müdahaleci anlayışın ve sendikaların yattığı ileri sürülerek neo-liberal ideoloji gündeme getirilmiş ve bir çözüm önerisi olarak ileri sürülmüştür (Shaikh, 2007: 77). Bu savlar neticesinde devletin iktisadi ve toplumsal yapıdaki etki alanlarının sınırlandırılması yapısal uyarlama politikalarının ana ekseninde yer almıştır.

Neo-liberalizmin kurumsallaştığı 1980'li yıllarda merkezi bir güç olma özelliğini kaybetmeye başlayan devlet, işgücü piyasalarının denetimi fonksiyonunu azaltarak sermayenin kuralsız ve denetimsiz olarak nitelendirilebilecek yapılarda hareketine imkân tanımış ve gelişmekte olan çevre ülkeler açısından iktisadi nedenli sorunlara neden olarak piyasa serbestisinin yanında bir takım zorunluluklara zemin hazırlamıştır (Sanal: 2014, 244; Koray, 2005). Çevre ülkelerdeki işgücü piyasalarında işçiler azalan reel ücretlerle ve erozyona uğrayan sosyal haklarla istihdama zorlanmıştır.

Neo-liberalizmin özelleştirme politikaları aracılığıyla devletin istihdam alanlarını daraltması ve böylelikle sermaye için yeni yatırım alanlarını açması

devletin küçülerek kabuğuna çekilmesinde etkili olmuştur. Bu eğilime kamu harcamalarında kısıtlamalara gidilmesi eşlik etmiştir (Colas, 2007: 136). Uygulanan özelleştirme politikalarının sendikalar açısından çıktıkları üye sayılarındaki azalış ve yaşanan güç kaybı olmuştur (Erdut, 2004). Devletin işgücü piyasalarındaki işveren rolünün azaltılması, bir başka ifadeyle devletin özelleştirme politikaları sonucunda istihdam yaratma fonksiyonunu kaybetmesi, sendikal hakları tanımlayan aktörün bizzat kendisi olması ve bu hakların garantörü olma özelliği nedeniyle sendikal harekette gerileme yaşanmıştır. Çünkü kamu sektöründe sendikalaşma oranı özel sektöre oranla fazladır.

1.3.2. Esneklik arayışı: kuralısızlaştırma

Uluslararası yatırımcılar açısından işgücü piyasalarının cazibe merkezi haline getirilmesi amacı ile işgücü piyasalarının düzenlemelerden arındırılmasına ve istihdam biçimlerinde esnekliğin sağlanmasına yönelik uygulamalarda artış yaşanmıştır. Yatırımcılara güven duygusunun sağlanmasını hedefleyen uygulamalar ise günümüz ekonomileri açısından en büyük sorunu oluşturmaktadır (Bauman, 2014: 118). Bu sorunun aşılması noktasında bürokrasiye ve büyüyen devlete bir tepki olarak değerlendirilen kuralısızlaştırma politikalarına doğru bir yönelim hız kazanmıştır. Hiç kuşkusuz ki bu yönelimin hedeflediği nokta devletin küçülmesi, işgücü piyasasında üstlendiği rollerden feragat etmesi (Hasanoğlu, 2001), bir başka ifadeyle kabuğuna çekilmesidir.

Neo-liberalizmin yapısal uyarılama politikaları içerisinde kuralısızlaştırma politikalarının kendine yer edinmesinin nedeni artan esneklik arayışıdır. İktisadi sistem kaynaklı sorunlarla mücadele eden ülkelerin krizden çıkışı için işgücü piyasalarının dengeye gelmesi bir zorunluluk halini almış ve bu noktada devletin işgücü piyasalarına serbesti kazandırmak için kuralısızlaştırma politikaları uygulaması gerektiği neo-liberal ideolojide yankı bulmuştur (Erdut, 2004). İşgücü maliyetlerinin düşürülmesinin küresel rekabette pay alabilmenin ön koşulu olarak belirlenmesi, esneklik arayışına hız kazandırmış ve hukuk sistemindeki mevcut hakların daraltılması ve sınırlandırılması amacıyla yoğun olarak hukuksal düzenlemelere başvurulmuştur (Balkır, 2009).

Müdahaleci kapitalizm evresi ile özdeşleşen refah devleti döneminden rekabet devleti dönemine doğru bir yönelimin (Özdemir, 2010) varlığına işaret edilirken rekabet üstünlüğü sağlanması amacıyla sendikaların da baskılandığı görülmektedir. Sendikaların toplu pazarlık aracılığıyla işçilere sağladığı imtiyazlı durum, bir tehdit olarak algılanmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla sendikaların gerilemesine yönelik olarak yürütülen neo-liberal politikalar, emeğin tekrar bir meta olarak ticarete konu edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Ülke ekonomilerinin piyasalar karşısında eğilmesi (Gorz, 2007: 161) olarak da ifade edilen esneklik, işgücü piyasalarının katı düzenlemelerden arındırılmasına yönelik olarak yapılandırılmış pratikler bütünüdür (Munck, 2003: 95). Esneklik uygulamaları; sayısal esnekliğin sağlanması amacıyla ekonomik konjoktüre uyumlu olacak şekilde çalışan sayısının ve çalışma sürelerinin belirlenmesine (Şen, 1999) ve fonksiyonel esnekliğin sağlanması amacıyla piyasadaki talebe cevap verecek şekilde işçilerin farklı işlerde görevlendirilmesine yönelik pratiklerden oluşmaktadır (Tokol, 2011: 123).

Esneklik anlayışının işgücü piyasalarındaki yansımaları yeni istihdam biçimleri şeklinde olmuştur. Güvenceden yoksun yeni istihdam biçimleri, geleneksel anlamını kaybederek farklı formlar kazanmış ve standart istihdam biçimlerinden ayrılarak *atipik* istihdam biçimlerini gündeme getirmiştir. Dışsal esnekliği sağlamaya yönelik olarak yapılandırılan atipik istihdam biçimleri arasında geçici, kısmi süreli, kısa süreli ve çağrı üzerine çalışma ile üçlü iş ilişkisi olarak değerlendirilen alt işverenlik uygulamaları yer almaktadır. Geleneksel istihdam biçimlerinin kapsadığı yasal yükümlülüklerden kaçınılması atipik istihdam biçimleri ile mümkün kılınmıştır (Erdut, 1998: 101; Sapancalı: 1998; Doğan, 2005). Devletin rollerinin kısıtlanmasına paralel olarak atipik istihdam biçimleriyle de sosyal haklarda sınırlamaya gidilmiştir.

Sonuç olarak kuralsızlaştırma politikaları ile esneklik kazanan işgücü piyasalarında yer alan işçiler, sendikal haklara sahip olmadıkları atipik istihdam biçimleri altında istihdam edilmekte ve kuralsızlaşan piyasalarda sendikal hak ve özgürlüklerini sorunsuzca kullanmaları güçleşmektedir. Dolayısıyla gerek devletin küçülmesi gerekse kuralsızlaştırma politikaları ile hayata geçirilen esneklik uygulamaları, işgücü piyasalarında işçi sınıfının güç kaybetmesine ve sendikaların gerilemesine neden olmaktadır.

2. SENDİKAL HAREKETİN GERİLEMESİ: GELENEKSEL SENDİKACILIĞIN SONU MU?

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde işçi ve işveren sınıfı açısından kurulan uzlaşma ortamı, 1980'li yılların şafağında ekonomik ve toplumsal krizlerle birlikte sarsılmaya başlamış ve kapitalizm her zaman olduğu gibi kendi dinamikleri içerisinde yenilenerek başka bir forma bürünmüştür.

Neo-liberalizm olarak adlandırılan yeni kapitalist yapılanmada, “beyaz yakalı” işçilerden “sendikasız endüstri ilişkilerine” kadar birçok yeni gelişme tartışma alanı bulmuş ve endüstri ilişkileri sistemi değişimlere konu olmuştur. 1980 sonrası dönemin en önemli çıktılarında birisi ise, hiç kuşkusuz, sendikal harekette yaşanan gerileme olmuştur. Sendikaların güç kaybettikleri ve fonksiyonlarının aşındığı kabulünden hareketle “yeni sendikal örgütlenme biçimleri” geliştirilmeye başlanmıştır.

Kapitalizmin kendine has gelişim çizgisi içerisinde bugüne dek uygulanan politikalar, ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak revize edilmiş ve kapitalizm belli başlı karakteristikler bağlamında farklı evrelere ayrılmıştır. 1929 Buhranı ve iki dünya savaşı arası dönemde yaşanan olumsuzluklar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalizmin yeni bir surete bürünmesine neden olmuştur. Kapitalizmin bu evresi “refah devleti” olarak adlandırıldığı gibi “müdahaleci kapitalizm” evresi olarak da adlandırılmıştır. Kapitalizme müdahaleci bir özellik katan unsur ise devletin toplumsal ve ekonomik hayata artan oranda müdahalede bulunması olmuştur.

Devletin işgücü piyasalarını düzenlemeyi kendine misyon edinmesi neticesinde işçi sınıfı lehine yapmış olduğu düzenlemeler, gerek bir bütün halinde endüstri ilişkileri sisteminin gerekse sistemin önemli unsurlarından olan sendikaların kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamıştır. İşçi sınıfının müdahaleci kapitalizm evresinde kazanmış olduğu güç ve devletin emek lehine yorumlanabilecek türden uygulamaları, sendikalara güç kazandırmıştır. Ancak bir kriz ertesinde yükselişe geçen işçi örgütlenmeleri yine başka bir kriz ile birlikte gerileme yaşamıştır. Bu haliyle kapitalizm krizlerle yoğrulan bir yapı olma özelliğini de taşımaktadır.

1973 Petrol Krizi'nin ve Bretton Woods para sisteminin çöküşünün öncülük ettiği gelişmeler sonucunda müdahaleci kapitalizm yerini neo-liberalizm ve bu bağlamda hayat bulan politikalara bırakmıştır. Bu politikaların başında; uluslararası akıcılık kazanan sermayenin ulusal sınırları aşarak gelişmekte olan ülkelere girebilmesine, işletmelerin küresel rekabette pay alabilmek için üzerlerindeki rekabet baskısından kurtulabilmesine ve böylelikle sermayenin daha kârlı bir şekilde birikebilmesine olanak tanıyan ve bu doğrultuda uygulanan “sendikasızlaştırma” politikaları yer almaktadır. Bu politikaların sonucunda, kapitalizmin emek ve sermaye arasında yaşanan çatışmayı her iki tarafın da faydalandığı bir ilişkiye doğru evirdiği dönem son bulmuştur (Yıldırım, 2008). Sendikaların gerilemesine paralel olarak işçi sınıfı işverenler karşısındaki baskı gücünü kaybetmiş ve emek-sermaye arasında yaşanan çatışmalar tekrar derinleşerek gün yüzüne çıkmıştır.

Sanayi toplumu aşamasından sanayi sonrası toplum¹ aşamasına geçiş, sendikaların yaşamış olduğu krizin nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. Endüstri ilişkileri kavramının yalnızca sanayi sektöründe istihdam edilenleri mi yoksa tüm sektör çalışanlarını mı kapsadığına yönelik tartışmalar, sana-

1 Sanayi sonrası toplum teorisinin en açık ve kapsamlı tanımlaması, Daniel Bell tarafından yapılmıştır. Bell'in saptamasına göre sanayi sektöründeki mal üretiminden hizmet üretimine geçiş yaşanmıştır. Ayrıca, hizmetler sektörünün etkinliğini arttırması sonucunda sanayi sektörünü mevcut tahtından ettiğini ve hizmetler sektörünün hâkimiyet kazandığını ifade etmiştir (1973:

yi sonrası toplum aşamasında daha da belirgin hale gelmiştir. Hizmetler sektörünün hâkim sektör haline geldiği sanayi sonrası toplumlarda sendikalar, hizmetler sektöründeki işçileri örgütlenme konusunda sorunlar yaşamıştır. Bu bağlamda sanayi istihdamının azalmasına bağlı olarak geleneksel sendikacılığın gerilediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü işgücü piyasalarında yaşanan dönüşümlerle birlikte sendikaların geleneksel üye profilleri de değişmiştir. Dolayısıyla sektörel bağlamda yaşanan dönüşümler sendikaların gerilemesinde etkili olmuştur: sendikacılığın içine doğduğu sanayi sektörünün toplam istihdam içerisinde kapladığı alan daralmıştır.

Üretim sürecinde yoğun olarak kullanılan yüksek teknolojiler, sermayenin emekten özgürleştiği ve işverenin canlı emeğe eskisi kadar ihtiyaç duymadığı bir üretim sürecini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla sendikaların potansiyel olarak örgütleyebilecekleri işçi sayısında bir azalma meydana gelmiş ve bu durum da sendikal hareketin gerilemesinde etkili olmuştur. Öte yandan, tüketim toplumu tartışmaları ile beraber hız kazanan bireyselleşme olgusu da sendikal hareketin güç kaybetmesinde rol oynamıştır: kolektif ilişkiler yerini bireysel ilişkilere bırakmıştır. Sendikaların bir taraf olarak yer almadığı bir endüstri ilişkileri inşası neo-liberal dönemin çıktılarında birisi olmuştur (Özügür, 2000).

Neo-liberal ideoloji ekseninde uygulanan politikaların kaynaklık ettiği dönüşümlerin sendikalar üzerinde önemli etkileri olmuştur. İşgücü piyasalarında esnekliğin sağlanabilmesi için uygulanan kuralsızlaştırma politikaları atipik istihdam biçimlerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Tam gün ve belirsiz süreli sözleşmelerle standart istihdam biçimleri altında çalışanlardan atipik istihdam biçimleri altında çalışan işçi profiline geçiş, sendikalar açısından geleneksel olmayan bir üye profili oluşturmuş ve sendikalaşma oranlarında düşüşler yaşanmıştır. İş kanunlarının genel olarak atipik şekilde çalışan işçileri kapsamına almaması, sendikaların üye kayıplarına uğramasına neden olmuştur.

Devletin küçülme eğilimine girerek kamu istihdamı alanlarını daraltması ve özelleştirme yoluyla elinden çıkarması, özel sektöre göre sendikalaşma oranının daha yüksek olduğu kamu sektöründeki işçiler açısından örgütlenememe sorununu doğurmuştur. Özel kesim çalışanlarının sendikalaşma eğilimlerinin daha düşük olması ve devletin çalışma hayatında pasif bir konuma düşmesi gibi nedenlerle sendikal harekette gerileme yaşanmıştır.

Sanayi sonrası toplumlarda ortaya çıkan post-Fordist üretim modellerinde² üretim süreci bağlamında önemli değişimler yaşanmış ve bu gelişmeler işgücü

² Post-Fordist üretim modelleri tabiri; yalın üretim, tam zamanında üretim ve toplam kalite kontrol gibi yaklaşımların hepsini içerisine alan üst bir küme oluşturmak amacıyla kullanılmıştır.

profilleri açısından da değişimlere neden olmuştur. İşgücü piyasaları ikili³ bir yapıya bürünmüş ve işgücü çekirdek ve çevresel⁴ işgücü olarak katmanlaşmıştır. Bireyselleşme olgusunun yoğun olarak kendini gösterdiği çekirdek işgücünün sendikalara çekilmesi konusunda yaşanan sorunlar, örgütlü işgücünü zayıflatmıştır. Vasıf düzeyi yüksek çekirdek işgücünü temsil kabiliyetine sahip olmayan sendikalar üye kayıplarına uğrayarak kan kaybetmişlerdir. Çevresel işgücü açısından da durum pek farklı olmamıştır. Yukarıda da değinildiği gibi atipik istihdam biçimleri altında istihdam edilen işçilerin güvenceden yoksun olmaları nedeniyle çalışma hayatında sahip oldukları pozisyon, sendikalaşmaları noktasında sorunlara neden olmuştur. Sendikalı bir işçinin işe alınma sürecinde yahut işine devam edebilmesinde yaşamış olduğu sorunlar ve işsiz kalma endişesi sendikal hareketi geriletmiştir. İşsizliğin kronik bir boyut kazandığı neo-liberal evrede, bu türden bir toplumsal ve ekonomik sorun, yoksul kalmakla güvencesiz çalışma arasında işçiyi bir seçim yapmaya zorlayarak sendikalar üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur. Neo-liberalizmin teoride vaat ettiği fırsatlar pratikte zorunlulukları meydana getirmiştir.

Tüm bu gelişmelerin neticesinde sendikalar bir kriz içerisine sürüklenerek gerileme yaşamıştır. Sınıf mücadelelerinde önemli bir rol oynayan sendikal hareket, müdahaleci kapitalizm evresi dışında kapitalizmin tarihi boyunca azınlık olarak kabul edilebilecek ölçekteki işçi sınıfını temsil etmiştir (Savran, 2008: 29). Müdahaleci kapitalizm evresinde kurumsallaşan ve üye sayılarını arttıran sendikalar neo-liberal evrede tekrardan eski günlerine dönmeye başlamıştır. Sendikaların yaşadığı kriz, yoğun olarak yaşanan üye kayıplarına bağlanmıştır. 1970'li yıllardaki krizle beraber işsizliğin artması bir yandan sendikaya üye olabilecek olan işçi sayısını daraltmış bir yandan da işsizliğin fazla olması nedeniyle sendikaların ücretler ve çalışma koşulları üzerinde pazarlık yapma gücünü azaltmıştır.

Yaşamış olduğu üye kayıpları ile beraber temsil gücü azalan sendikalar, toplu pazarlık ve grev gibi fonksiyonlarını kaybederek gerileme yaşamıştır. Krizin olumsuz çıktılarında bir diğeri artan rekabet ve daha da kötü boyutlar kazanan çalışma koşullarında sendikaların durağan bir pozisyon almaları

3 İşgücü piyasalarında işlerin kalitesinden ve ücret düzeylerinden kaynaklanan farklılıklar *ikili işgücü piyasası teorisi* ile ele alınmıştır. Teoriye göre işgücü piyasaları, uzun vadeli istihdam sağlayan yüksek ücretli işlerden oluşan birincil işgücü piyasaları ile kısa vadeli istihdam olanağı sunan düşük ücretli işlerden oluşan ikincil işgücü piyasalarından oluşmaktadır (Rebitzer ve Taylor, 1991).

4 Çekirdek ve çevresel işgücü adı verilen farklı işgücü profilleri işgücünün katmanlaşmasının bir sonucudur. Standart istihdam biçimleri altında tam zamanlı ve uzun vadeli çalışan *vasıflı işgücü* çekirdek; düşük iş güvenceli atipik istihdam biçimleri altında çalışan *vasıfsız işgücü* ise çevresel işgücü olarak adlandırılmaktadır (Harvey, 2010: 171-174).

olmuştur (Tanyılmaz, 2008). Sendikalar üzerindeki baskının giderek artması, sendikacılık alanında yeni yaklaşımları ve tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Richard Hyman, sendikalar açısından gelecekte beş alternatifin söz konusu olacağını dile getirmiştir (Yıldırım, 2008):

- İleri teknolojiyi kullanan ve imtiyazlı konumda olan imalat ve hizmet işletmelerinde yer alan işçilerin çıkarlarını savunan sendikacılık anlayışı,
- Kolektivizmin yerini alan bireyselleşme eğilimi ile işçileri birer birey olarak görüp hizmetler sunan sendikacılık anlayışı,
- Emek ve sermaye arasında neo-liberalizmle beraber değişen güç ilişkilerine bağlı olarak işletmelerle işbirliğine giden sendikacılık anlayışı,
- Ulusal düzeydeki hükümetlerle sosyal ortaklık anlayışı içerisinde siyasi bir ilişki içerisine giren sendikacılık anlayışı,
- Popülist örgütler olarak faaliyet gösteren sendikacılık anlayışı.

Sendikalar açısından farklı gelecek tahayyülleri yapılırken asıl önemli olan, aynı sınıfa tabii olmalarına rağmen farklılaşan işçi sınıfını ve çalışan yoksulları tek bir çatı altında toplayabilecek türden bir sendikal örgütlenmenin geliştirilmesidir. Bu bağlamda, neo-liberal dönemde sendikalar güç kaybederken Güney Afrika, Venezüella, Filipinler, Güney Kore ve Brezilya gibi ülkelerde “militan” sendikalar güç kazanmaya başlamıştır (Savran, 2008: 27-28). Ekonomik sendikacılık, politik sendikacılık ve işletme sendikacılığı gibi yaklaşımlara alternatif oluşturan bu yeni yönelim sendikacılık anlayışında yeni bir alternatif olarak görülmektedir (Çelik, 2016). Ülke örneklerinden yola çıkarak geliştirilen “toplumsal hareket sendikacılığı” yeni bir gelişme olarak kabul edilmekte ve sendikal krizden çıkışta bir umut ışığı olarak görülmektedir.

3. SENDİKACILIKTA YENİ BİR PERDE

İşçi sınıfı yaşanmakta olan bir değişimin ortasında kalmış ve yapısı çoğu yerde daha da karmaşık hale gelmiştir. Toplam işgücü içerisinde kadınların ve göçmenlerin ağırlığı artma eğilimi içerisine girmiştir. İşçi sınıfı örgütlenmeleri ise bazı yerlerde artarken bazı yerlerde azalma eğilimi göstermiştir (Moody, 1997). 21. yüzyıla gelindiğinde ise işçi hareketi belirsiz bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Kapitalizmin küreselleşmesi sonucunda örgütlü işçi sınıfının toplumsal dönüşümlerde oynadığı rolün azaldığı tartışılmaya başlanmıştır. Bu azalış yalnızca geleneksel sendikacılıkta değil emek kavramının kavranışında da krizlere neden olmuştur (Neary, 2011: 217).

İşçilerle birlikte sendikaların da yok olma tehlikesi altında olduğunu ifade eden Gorz, sendikaların ayakta kalabilmeleri için değişimin bir zorunluluk haline geldiğini düşünmektedir. Sendikaların güç kaybetmesi, örgütlü işçi sayısındaki azalış ile devam etmektedir ve işçilerin sendikalara çekilmesi giderek zorlaşmaktadır. Bu bağlamda, sendikaların işyerlerinde işçilere ulaşamamalarının çözümünün, mahallelere ve şehrin dokusuna inmekte olduğunu savunmaktadır (Gorz, 2007: 242-243). Üye odaklı sendikal stratejilerin geride bırakılması, sendikaların gerek faaliyet alanlarında gerekse kapsam içine aldığı toplum kesimlerinde niceliksel bir artışı beraberinde getirmektedir. Toplumsal hareket sendikacılığının da temel mantığı, odağın daha geniş kesimlere doğrultulmasıdır.

3.1. Toplumsal Hareket Sendikacılığı: İşçiler, İşsizler, Emekliler, Engelliler ve Yoksullar

Küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların etkisiyle bir çıkmaz içerisine giren sendikalar, alternatif örgütlenme modeli arayışı içerisine girmiştir. Gündem bulanlar arasında en önemli tartışmalar toplumsal hareket sendikacılığı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Eski toplumsal hareketlere alternatif oluşturan feminist, çevreci ve insan hakları merkezli hareketler önemini artırırken toplumsal hareket sendikacılığı da bu konular üzerine eğilmektedir (Waterman, 2004). Toplumsal muhalefetin beslediği hareketler, sendikal hareketle birleşerek toplumsal hareket sendikacılığı adı verilen yeni bir sendikal stratejiyi ortaya çıkarmıştır.

Yeni toplumsal hareketler; demokratikleşme talepleri ile paralellik gösteren ve halk egemenliğine dayanan deneyimler (Tilly, 2008-30-32), insanın özgürleştirilmesi yolunda işçi sınıfına alternatif olarak ortaya çıkan örgütlenmeler (Harvey, 1993: 86), sosyal demokrat nosyona sahip girişimlerin ve işçi hareketlerinin sistemin karşısında konumlanmaktan uzaklaşmaları ile beraber bir tepki olarak ortaya çıkmış olan alternatif örgütlenme biçimleri (Arrighi ve diğerleri 1995: 87) ve bütünleşmenin merkezi olma özelliğini kaybeden toplumsal alanı, daha etkili bir şekilde kapsam dahiline alan ideolojik açıdan tam olarak belli bir biçime bürünmemiş girişimler olarak tanımlanmaktadır (Munck, 2003: 33-36). Yeni toplumsal hareketlere ilişkin tanımlar her ne kadar farklılık gösterse de hepsinde ortak vurgu, sistem karşıtı bir düşünceden doğan toplumsal muhalefeti yansıtmalarıdır.

Toplumsal muhalefet ile toplumsal hareket sendikacılığı arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. 21. yüzyıl itibariyle kapitalist küreselleşme sürecine, onun yapılarına ve etkilerine ilişkin olarak bir başkaldırının başladığını işaretleri görülmeye başlanmıştır (Moody, 1997). Toplum nezdinde toplumsal

muhalefet kaynaklı hareketlenmeler, bu başkaldırıların birer sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Toplumsal hareket sendikacılığı, hedeflenen amaçlara ulaşılmasında sendikaların mevcut güçlerini artırabilmek adına sendikal hareket ile toplumsal hareket bütünleşmesini ifade etmektedir (Aganon ve diğerleri, 2009). Sendikacılık bağlamında yaşanan bu önemli gelişmeyle güçlenen ve genişleyen toplumsal hareket, geleneksel sendikacılığın sınırlarını aşarak neo-liberal küreselleşmenin karşısında kendine yer edinmiştir (Naidoo, 2001). Toplumsal muhalefeti de yanına alarak güç kazanan toplumsal hareket sendikacılığı, neo-liberal yeniden yapılanma sonrasında gerek toplumsal hayatta gerekse çalışma hayatında ortaya çıkan işsizlik, yoksulluk ve güvencesizlik gibi sorunlara bir başkaldırı niteliği taşımaktadır.

Toplumsal hareket sendikacılığının kriz sonrası dönemde ortaya çıkması, sendikaların işçi sınıfı taleplerini siyaset alanına taşımada yetersiz kalmasına ve sosyalizmin çöküşü ile beraber işçi sınıfı üzerindeki hegemonyasının ortadan kalkmasına bağlanmaktadır (Tanyılmaz, 2008). Bu noktada da sendikalar, azalan güçlerini arttırmak için toplumsal muhalefetle birleşerek toplumsal ve ekonomik sorunların dile getirilmesinde etkili hale gelmeye ve kaybettikleri baskı gücünü geri kazanmaya yönelik stratejiler geliştirmeye başlamışlardır.

İşçi hareketlerinin, toplumsal hareketlerin “eski”; çevre, yeşil ve kadın merkezli hareketlerin ise toplumsal hareketlerin “yeni” bir türü olarak adlandırılmasına ilişkin yaygın bir görüş vardır (Özügürlü, 2000). Eski emek hareketleri ile yeni toplumsal hareketleri birleştiren toplumsal hareket sendikacılığı (Waterman, 2008); toplumsal gruplarla ittifaklar oluşturmakta ve hareket birliği stratejileri benimsemektedir (Serdar, 2015). Sendikacılık, özü itibarıyla, bir toplumsal hareket olarak da kabul edilmektedir (Fairbrother, 2008). Diğer toplumsal hareketlerle birlikte hareket edilmesi, sendikacılığın bu özelliğinin bir sonucu olarak görülmektedir.

Waterman (2004), toplumsal hareketlerle birleşen sendikal hareket ile birlikte çatışmanın ekonomi ve siyaset sınırlarını aşarak topluma yayıldığını dile getirmektedir (Neary, 2011: 223). Bu durum, sendikaların varlıklarını devam ettirebilmeleri için bir zorunluluk olarak görülmektedir (Gorz, 2007: 274). Bu bağlamda toplumsal hareket sendikacılığı, sendikaların üye temsili üzerinden gündem oluşturmalarına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Engeman, 2015). Bu nedenle toplumsal hareket sendikacılığının temel kabullerinden birisini, işçi odaklı kurgular üzerinden stratejilerin belirlenmemesi oluşturmaktadır.

Sanayileşmenin beraberinde getirdiği sorunların çözümünde rol üstlenen sendikalar, piyasa ve toplum kesimleri arasında bağ kurmaktadır (Fairbrother ve Webster, 2008). Diğer topluluklar birlikte hareket eden ve sosyal deği-

şim amacı güden toplumsal hareket sendikacılığı (Engeman, 2015), yalnızca çalışma hayatına ilişkin sorunlara değil toplumsal sorunlara da odaklanmakta ve böylelikle toplumsal muhalefeti yanına alarak güç kazanmaktadır. Bu birliktelik ise sendikaların gündemlerini değiştirmekte ve mücadele alanları genişleyerek işsizlik, ayrımcılık, yoksulluk, çevre sorunları ve ırkçılık gibi toplumsal yapıda kendini hissettiren birçok diğer sorun sendikaların gündemine alınmaktadır (Sevgi, 2012). Sendika üyesi olmayan kişilerin endişelerinin sendikal hareketin bir parçası haline gelmesi geleneksel sendikacılıktan kopuşu ifade etmektedir (Robinson, 2000).

Toplumsal hareket sendikacılığı, sahip olunan gücü artırmanın bir aracı olan ve büyük bir toplumsal destek kaynağı oluşturan sendika demokrasisinin merkeziliğini öne sürmektedir (Neary, 2011: 227). Toplumsal hareket sendikacılığında, merkeziyetçi sendika yönetimin reddedilmesinden dolayı bürokratikleşme bir tehlike olarak görülerek bundan uzak durulmaya çalışılmaktadır (Akkaya, 2004). Sendikaların gündem ve stratejilerinin belirlenmesinde üyelerin katılımının esas alınması, sendikal bürokrasinin önlenmesinde etkili olduğu için toplumsal hareket sendikacılığı anlayışında önemli bir ilke olarak kabul edilmektedir.

Toplumsal hareket sendikacılığı, anarko-sendikalizmin yeni bir formu olarak da değerlendirilmektedir. Bir tür sivil itaatsizlik, direniş ve toplumsal meşrutiyet arayışı ile devletin ıslah edilebileceği düşüncesi bunun en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır (Tanyılmaz, 2008). Anarko sendikalist yaklaşım, toplumun iktisadi yaşamını yeniden yapılandırma ve sosyalizm ruhuyla örtüşen yepyeni bir toplum inşa etme amacı gütmektedir ve özellikle de işçileri mevcut iktisadi sistemin her türlü sömürsünden kurtarmayı hedeflemektedir (Rocker, 2000: 88). Anarko sendikalistlere göre geleceğin her türlü otoriteden soyutlanmış bir toplumsal düzeninde sendikalar, toplumsal devrimin en önemli aracı ve toplumun temel taşlarını oluşturan kurumları olacaktır (Işıklı, 2005: 341). İki yaklaşım arasındaki benzerlik, toplumsal hareket sendikacılığının yalnızca neo-liberalizme değil, bir bütün olarak kapitalizme karşı duran bir perspektif çizmesinden kaynaklanmaktadır. Amaçlanan, sistemin aksaklıklarının çözümünü yaparak yaşanılabilir hale getirilmesi, bir başka ifadeyle reformist sendikacılık anlayışı ile hareket etmek değil, sistemin kendisinin değiştirilmesidir (Sevgi, 2012).

Toplumsal hareket sendikacılığı sıradan bir sendikacılık türünden farklı olarak kapsamına hem işçileri hem de diğer kesimleri almakta (Fairbrother, 2008); yoksullar, emekliler, yaşlılar, işsizler, engelliler ve öğrenciler gibi diğer kesimleri de işçi sınıfı altında kabul etmekte ve bu kesimlerin mücadelelerinde aktif bir rol üstlenmektedir.

Toplumsal hareket sendikacılığı, tam da bu noktada yoğun eleştiriye maruz kalmaktadır. Toplumsal hareket sendikacılığının mücadele alanını fabrikadan “mahalleye” taşıyarak genişletmediği, bunun ötesine geçerek vurguyu tamamen “mahalleye” kaydırduğu iddia edilmekte ve bu açıdan eleştirilmektedir (Tanyılmaz, 2008). Toplumsal hareket anlayışı doğrultusunda verilen mücadelenin asıl konudan uzaklaşmasına neden olacağına ve böylelikle de üyeler arasında sendikaya olan güvenin azalacağına dair yaygın bir kanı vardır. Ancak tüm eleştirilere rağmen toplumsal hareket sendikacılığı, özellikle Güney yarımkürede yer alan ülkeler arasında gelişerek dünya genelinde yankı bulmuş ve kendi bulunduğu konum itibarıyla başarılı olmuştur.

3.2. Güney Yarımkürede Toplumsal Hareket Sendikacılığı Tecrübeleri

Toplumsal hareket sendikacılığı otoriter rejimlerin, ayrımcı politikaların, yoksulluğun ve neo-liberal dönüşümün söz konusu olduğu benzer sosyo-ekonomik yapılara sahip Güney yarımküre ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Gezer Aydın, 2017). Doktriner sendikacılığın⁵ veya askeri yönetimin bulunduğu ülkelerde görülen toplumsal hareket sendikacılığı, adı geçen ülkelerin otoriter yönetimlerden demokrasiye geçiş süreçlerinde ciddi katkılar sağlamıştır (Akkaya, 2004; Mahiroğulları, 2012). Ülke deneyimleri bağlamında toplumsal hareket sendikacılığı Filipinler’de diktatör rejime karşı gelen grupları; Brezilya’da geç sanayileşme döneminde temel sanayi çalışanlarını ve Güney Kore’de göçmenleri ve kadınları kapsamına almıştır. Güney Afrika’da ise sendikalar yarı vasıflı siyahi işçilerden güç alarak işverenlere ve ırkçı uygulamalara karşı bir araya gelmişlerdir (Seidman, 2011; Serdar, 2015).

Dünya genelinde politik konjonktürdeki değişiklikler ve neo-liberal ekonomik politikalar nedeniyle gerileme yaşayan sendikal hareket Brezilya’da ters etkiye neden olmuş ve öğrenci hareketleriyle birleşen sendikal hareket, toplumsal hareketlerin gelişmesinde rol oynamıştır. Brezilya’da 1980’lerde ortaya çıkan “yeni sendikacılık” anlayışı, sendikasızlaşma eğilimine “karşı bir eğilim” olarak ortaya çıkmıştır (Antunes ve Santana, 2014). Brezilya’da sanayileşmenin neden olduğu etkiler sonucunda işçilerin kolektif hareket etmeye başlaması, sendikaların gücünü arttırmış ve sendikal hareket Brezilya’da genel seyrin tam tersi bir istikamette yol almıştır.

⁵ Doktriner sendikacılıkta, sendikanın felsefi eğilimi siyasal fonksiyonları ön planda tutmaktadır. Sendikalar dar anlamda siyasal faaliyette bulunmayı hedeflemektedir. Bu türden sendikalar, ideolojilerine denk düşen bir parti ile organik ilişkiler kurabilmekte ya da kurmayarak da bu partinin desteğiyle siyasal faaliyette bulunabilmektedirler (Mahiroğulları, 2004).

1990'lı yıllarda Arjantin'de "İşsiz İşçiler Hareketi" adı verilen ve örgütlü yol kesme eylemleri ile bütünleşen pratikler de toplumsal hareket sendikacılığı bağlamında değerlendirilmektedir (Durmaz, 2016). Hareketin başarısının ardında on binlerce işçiyi harekete geçirmesi ve sendika eylemcilerine güç vermesi yatmaktadır. Hareket; üniversite öğrencileri, muhalif sendikalar, kamu çalışanları ve insan haklarını savunan gruplarla ittifak kurarak toplumsal muhalefeti yansıtmıştır (Petras, 2001). Arjantin örneği; işçilerin yanında işsizlerin, ileride işgücü piyasalarına girerek işçi olacak olan öğrencilerin -ya da olamayacak olanların- aktivistlerin ve kamu çalışanlarının bir araya gelerek toplu bir ses oluşturması, geniş kitlelere ulaşmayı hedefleyen toplumsal hareket sendikacılığı anlayışı ile paralellik gösterdiğinden dolayı bir toplumsal hareket sendikacılığı tecrübesi olarak değerlendirilmektedir.

Toplumsal hareket sendikacılığı bağlamında en önemli tecrübelerden biri Güney Afrika'da yaşanmıştır. Güney Afrika'nın eski ekonomik yapısı ırkçılık üzerine inşa edilmiştir. Sendikal hareket, toplumsal baskıya ve kapitalizme karşı verilen diğer toplumsal hareketler ile birleşerek güç kazanmış ve ırkçılığa karşı mücadele ederek ekonominin ırkçılık üzerine kurulu yapısını değişime zorlamıştır. Dolayısıyla Güney Afrika'da sendikalar, yalnızca üyelerinin işyerindeki sorunlarını çözebildikleri için değil, aynı zamanda daha geniş bir toplumsal hareketin bir parçasını oluşturdukları için sendikal harekete güç katmışlardır. İşçiler insanlık dışı sosyal yapılara ve ırkçılığa karşı verdikleri mücadeleyi kazanmak için toplu güçlerini kullanmışlar ve diğer örgütlerle ittifak kurmuşlardır. Güney Afrika'da bu dönemdeki ana sloganlar "insanlar kârdan önce gelir" ve "kapitalizm bir hastalıktır" olmuştur. Sendikaların mücadele sırasında temel stratejisi şunlar üzerine kurulmuştur (Naidoo, 2001; Bezuidenhout, 2000: 26):

- Sosyo-ekonomik dönüşüm için politik bir ittifak inşası,
- Hükümet ve sermayeyi işçi ile pazarlık için zorlamak,
- Mücadeleci işçi hareketlerini ve ortak bir işçi-toplum seferberliğini teşvik etmek.

Sendikacılığın Güney örnekleri ile Kuzey örnekleri arasında neo-liberal dönemde farklılaşma yaşanmıştır. Sendikacılığın Kuzey örnekleri, ekonomik bir karakteristik taşımakta, dar kapsamda işe ilişkin pazarlıklar yapmaktadır (Fairbrother, 2008). Küreselleşme sürecinin baskılarına ve neo-liberal uygulamalara karşı mücadele eden Güney'deki işçi hareketleri, sendikacılık anlayışında yeni perspektifler açarken Avrupa ve Kuzey Amerika'daki diğer sendikalar, yönetim tarafından kendilerine sunulan ekonominin yeni gerçeklerini

kabul etmekte ve işbirliğine gitmektedirler (Akkaya, 2004). Toplumsal hareket sendikacılığı da Kuzey’deki bu türden sendikacılığa, bu sendikaların benimstedikleri pasif tutuma karşı bir tepki olarak doğmuştur (Sevgi, 2012). Toplumsal hareket sendikacılığının ortaya çıktığı Güney yarımkürede yalnızca işçiler sayısal anlamda çoğalmamış, aynı zamanda bu coğrafyada radikal sendika merkezleri de ortaya çıkmıştır (Özuğurlu, 2000).

Neo-liberalizmin dünya genelinde toplumsal ve iktisadi hayatta neden olduğu deformasyon, sendikaların farklı stratejiler geliştirmelerine sebebiyet vermiş ve bunların en önemlilerinden biri Güney yarımküre ülkelerinde doğan ve güç kazanan toplumsal hareket sendikacılığı olmuştur. Toplumsal hareket sendikacılığı ile birlikte toplumsal hareketlerle birleşen işçi hareketleri, neo-liberalizm karşısında muhalefet oluşturmuştur.

3.3. Toplumsal Hareket Sendikacılığının Temel Özellikleri: Çalışma Dışı Kapsam

Küreselleşme, neo-liberalizm, sanayileşme ve kayıtdışı ve güvencesiz çalışmanın artışı sendikaların örgütsel gücünü azaltmıştır. Bu durum sendikaların yeniden canlandırılması ve mevcut koşullar altında güçlerinin arttırılması için yeni stratejiler geliştirilmesinin önünü açmıştır (Engeman, 2015). Sendikalar “toplumsal hareket” formuna bürünerek değişen toplumda merkezi bir rol üstlenmişlerdir (Dibben vd., 2012). Toplumsal hareket sendikacılığı işyerinin ötesine geçerek ırkçılık, göçmenlik ve çevre sorunları gibi diğer toplumsal sorunlara odaklanmış ve demokrasiye olumlu katkılar sunmuştur (Holdt, 2002; Dibben vd., 2012). Toplumsal hareket sendikacılığın en belirgin özelliği, sendikaların mücadele alanlarının genişlemesidir. Dolayısıyla, bu türden bir sendikal örgütlenme içerisinde en göze çarpan özellik, sınıf hareketlerinin daha geniş kapsamda ele alınmasıdır.

Toplumsal hareket sendikacılığının üç temel özelliği vardır: sendika demokrasisi, geleneksel sendikacılıktan daha geniş sosyo-politik gündem ve fabrika kapılarının ötesine ulaşmak (Serdar, 2015). İşçileri çalışma ve çalışma dışı alanda kolektif temsil ilişkisiyle kapsam içerisine alan bir sendikacılık hareketi olma özelliği de taşımaktadır (Özuğurlu, 2000). Sendikaların yeni oluşan toplumsal koşullar içerisinde işyerinin yanı sıra yaşam alanını, ekonomik mücadelenin yanı sıra politik mücadeleyi, formel sektörlerde çalışanların yanı sıra çalışan yoksulları kapsamına alması gerektiğini savunmaktadır (Tanyılmaz, 2008). Mücadele konularının genişlemesiyle beraber temsil edilen kitleler de artmaktadır. Bu anlayış gücünü, çatışmanın merkezinde yer alan ve sınıf eylemini gerçekleştiremeyen işçi sınıfını harekete geçirmesinden almaktadır. Teknolojik gelişmeler sonrasında doğasında bir dönüşüm yaşamış olan işçi

sınıfı, toplumsal hareket sendikacılığı anlayışı içerisinde, koşulları daha da kötüleşen daha geniş bir sınıf hareketinin sadece bir parçası olarak kabul edilmektedir (Neary, 2011: 228).

Otoriter rejimlerde veya askeri diktatörlüklerde yasal siyasi partilerin yokluğunda sendikal hareket, halkın isteklerinin tek hukuki ifadesi olması nedeniyle genellikle daha politik bir rol üstlenmeye zorlanmıştır (Novelli, 2004). Bu nedenle de anti-demokratik yapılara ve işçilerin refahını hedef alan uygulamalara tepki geliştiren toplumsal hareket sendikacılığı, demokratik ve halk yanlısı örgütlerin kurulmasının ve geliştirilmesini bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. (Scipes, 2014). Öte yandan, siyasi partilerden bağımsız bir konuda yer almaktadır (Akkaya, 1999). Toplumsal hareketlerle birleşerek daha güçlü bir kapsam oluşturmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla politik alanda olduğu kadar sokaklarda da faaliyet göstermektedir. Ne sendikalar ne de sendika üyeleri hiçbir şekilde pasif bir rol üstlenmemektedir. (Moody, 1997).

Sendikaların faaliyetlerine, stratejilerine ve perspektiflerine etki ederek farklı bir alternatif olarak ortaya çıkan toplumsal hareket sendikacılığının özelliklerini ve temel unsurlarını aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür (Waterman, 2004; Aganon ve diğerleri, 2009):

- Yalnızca ücretli çalışma ile alakalı olarak değil, aynı zamanda emek süreciyle, yeni teknolojilerle, yatırımlarla, alt işverenlikle ilgili konularda da işçilerin ve sendikanın kontrolünü artırmak için mücadele etmesi,
- Hiyerarşik, otoriter ve teknokratik çalışma koşulları ve ilişkileri ile ilgili konularda mücadele etmesi,
- Evde çalışanlar, köylüler ve ev hanımları gibi diğer sendikasız kesimlerin hareketleri ile yakından ilgili olması,
- Demokratik ve işbirlikçi bir şekilde, devam eden tüm toplumsal ilişki ve yapıların değişimi için çalışması,
- Siyasal güçlerle ve benzer eğilimlerle onların egemenliği altına girmeden sınırlı bir ilişki kurması,
- Toplumsal konuları toplum genelinde ele alması,
- İşçiler arası demokrasiyi desteklemek ve gerek işçilerin kendi aralarındaki gerekse işçiler ile diğer demokratik ve toplumsal güçler arasındaki yatay ilişkileri teşvik etmesi,
- Sendikaların yalnızca kendileriyle değil, aynı zamanda benzer sorunlarla karşı karşıya gelen diğer kesimlerle de işbirliği yapması,

- Örgüt sınırlarını, toplu pazarlığı, işe ilişkin düzenlemeleri ve geleneksel işçi hareketlerinin perspektifini aşarak kapsamını genişletmesi,
- İşletmelerin yerel ve milli sınırları aşan bir ölçeği olmasından dolayı küresel bir işçi hareketini gerektirmesi,
- Diğer sendikaların katılımlarını da içermesi,
- Sermayenin küreselleşmesine karşı bir pozisyon alması,
- Dünya genelinde sendikaların gerileme yaşadığına sıklıkla vurgu yapması,
- Zayıf durumdaki toplumsal sınıfların haklarını koruması ve geliştirilmesi, formel sektörde çalışanlar kadar enformel sektörde çalışanları da kapsamına alması.

SONUÇ

1980 sonrası dönemde ideolojik hâkimiyet kazanan neo-liberalizm, sendikal hareket üzerinde büyük bir etki göstermiştir. Salık verdiği politikalar ile işgücü piyasalarını kuralsızlaştırmasının ve böylelikle esnekletmesinin yanı sıra ekonomik ve toplumsal alanda sorunlarla karşı karşıya kalan işçileri, sendikasılaştırma odaklı uygulamalarıyla işveren karşısında yalnız bırakmıştır.

Hukuksal anlamda işçi sınıfının elinde bulundurduğu örgütlenme hakları, kâğıt üzerinde kalmaktan öteye gidememiş; işçiler sendika üyesi olma ya da işsiz kalma alternatifleri arasında seçim yapmaya zorlanmıştır. Sendika üyesi olmak, teoride işten çıkarmak için haklı bir sebep olmasa da uygulamada tüm işçiler açısından ciddi bir sorun oluşturmuştur.

Teknolojik gelişmelerden ikili işgücü piyasalarına, katmanlaşan işgücünden devletin küçülmesine kadar birçok gelişmenin etkilediği sendikal hareketin gerilemesi gerçeği, sendikaların temsil ettiği işçi kesimini dünya genelinde olumsuz koşulların söz konusu olduğu çalışma hayatına tekrar çekmiştir. Gelir güvencesinin ve sosyal güvencenin sağlanamadığı işgücü piyasalarında genel olarak güvencesizlik hâkim olmaya başlamış ve işsizlik ile yoksulluk gibi iktisadi ve toplumsal sorunlar kendisini daha da çok hissettirerek derinleşmiştir. İşçinin iş ilişkilerinde kendisini temsil etmesi ve sendikanın iş ilişkilerinde bir taraf olarak yer almaması, bu sorunların giderilmesini engellediği gibi giderek ağırlaşmasına da neden olmuştur. Sonuç olarak sendikalar neo-liberal dönemde durağan bir pozisyon almışlardır.

Tam da bu noktadan hareketle, sendikalar özellikle Güney yarımküre ül-

kelerinde farklı birer misyon yüklenerek neo-liberalizmin yol açtığı sorunlara toplumsal muhalefetle çözüm aramaya başlamıştır. İşçi hareketlerinin toplumsal muhalefetten kaynaklanan hareketlerle birleşmesi sonucunda ise toplumsal hareket sendikacılığı kavramı sendikacılık literatürüne girmiştir.

Toplumsal hareket sendikacılığı yalnızca işçi odaklı faaliyetler sürdürmeyen, bunun yanı sıra yoksulluk, gençlik sorunları, engelli hakları ve çevre sorunları gibi tüm iktisadi ve toplumsal mücadele alanlarını gündemine taşıyan bir anlayıştır.

Sendikaların içine girmiş oldukları kriz ortamından çıkabilmeleri için alternatif sendika stratejileri geliştirilmiştir. Toplumsal hareket sendikacılığı da bu noktada devreye girerek mücadele alanının genişletilmesi ve neo-liberalizmin neden olduğu toplum nezdindeki tüm sorun alanlarına müdahil olunması gerektiği üzerine vurgu yapmıştır. Sendikaların salt ücret odaklı pazarlıklar yapmasının çözüm odaklı bir sendikal anlayış olmadığı gerekçesiyle ortaya çıkan toplumsal hareket sendikacılığı, işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı sorunlar için bir umut ışığı olarak görülmüştür. Toplumsal hareket sendikacılığı, geleneksel işçi profilinin dönüşüme uğradığı neo-liberal dönemde, sendikal örgütlenme noktasında farklı arayışların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKLAR

- Aganon, M. E., Serrano, M. R., Certeza, R. A. (2009). **Union Revitalization and Social Movement Unionism In The Philippines**. Friedrich Ebert Stiftung and U.P. School of Labor and Industrial Relations: Philippines.
- Akkaya, Y. (1999). Toplumsal Hareket Sendikacılığı ve Türkiye Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. **Sendikal Bakış**. Ankara: Tüm Sosyal-Sen. Sayı 2.
- Akkaya, Y. (2004). **Toplumsal Hareket Sendikacılığı: Ne Kadar Yeni, Ne Kadar Eski**. (<https://sendika63.org/2004/11/toplumsal-hareket-sendikaciligine-kadar-yeni-ne-kadar-eski-yuksel-akkaya-2092/>). Erişim Tarihi: 12.11.2019.
- Aktel, M. (2001). Küreselleşme süreci ve etki alanları. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 6(2), s. 193-202.
- Antunes, R., Santana, M. A. (2014). The Dilemmas of the New Unionism in Brazil: Breaks and Continuities. **Latin American Perspectives**. 41(5), s. 10-21.
- Arrighi, G., Hopkins, K. T., Wallerstein, I. (1995). **Sistem Karşıtı Hareketler**. İstanbul: Metis Yayınları.
- Balkır, Z. G. (2009). Küreselleşmenin ekonomik özgürlüklere yansımaları: sosyal hakların daraltılması. **I. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı**. Antalya: Petrol-İş.

- Bauman, Z. (2014). **Küreselleşme: toplumsal sonuçları**. Ayrıntı: İstanbul.
- Bell, D. (1973). **The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting**. New York: Basic Books, Inc., Publishers.
- Bezuidenhout, A. (2000). **Towards Global Social Movement Unionism? Trade Union Responses to Globalization in South Africa**. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Clarke, S. (2007). Neoliberal iktisat kuramı., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 91-105.
- Colas, A. (2007). Neoliberalizm, küreselleşme ve uluslararası ilişkiler., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 123-139.
- Çelik, E. (2016). “Toplumsal Hareket Sendikacılığı” Kavramının Doğuşu ve Küresel Dolaşımı Üzerine Bir İnceleme. **Emek Araştırma Dergisi**. Cilt: 7, Sayı: 10, s.1-22.
- Dibben, P., Wood G., Mellahi, K. (2012). Is social movement unionism still relevant? The case of the South African federation COSATU. **Industrial Relations Journal**. 43(6), s. 494–510.
- Doğan, M. S. (2005). 21. yüzyılda esnek çalışma biçimleri ve toplumların iş hayatına uygulanması. **Sosyoloji Konferansları Dergisi**. 31, 93-98.
- Dumenil, G., ve Levy, D. (2007). Neoliberal (karşı) devrim., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 25-41.
- Durmaz, O. S. (2016). Arjantin’den Bir Sınıf Mücadelesi Deneyimi: Piqueteros Hareketi. **Emek Araştırma Dergisi**. Cilt: 7, Sayı: 10, s. 69-88.
- Engeman, C. (2015). Social movement unionism in practice: organizational dimensions of union mobilization in the Los Angeles immigrant rights marches. **Work, Employment and Society**. 29(3), s. 444-461.
- Erdut, T. (1998). **Yeni teknolojilerin iş ilişkileri üzerindeki etkisi**. İzmir: Tür Ağır Sanayii ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası.
- Erdut, Z. (2004). Liberal ekonomi politikaları ve sosyal politika. **Çalışma ve Toplum**, 2, s. 11-37.
- Fairbrother, P. (2008). Social Movement Unionism or Trade Unions as Social Movements. **Employee Responsibilities & Rights Journal**. Sayı: 20 (3), s. 213-220.
- Fairbrother, P., Webster E. (2008). Social Movement Unionism: Questions and Possibilities. **Employee Responsibilities and Rights Journal**. Sayı: 20(4):309-313.

Gezer Aydın, G. (2017). Toplumsal Hareket Sendikacılığının Türkiye Örneğinde İncelenmesi: Zonguldak Grevi ve Yürüyüşü, Yatağan Direnişi ve Tekel Direnişi. **International Journal of Innovative Approaches in Social Sciences**, Vol: 1, No:1, s. 49-70.

Gorz, A. (2007). İktisadi aklın eleştirisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Güler, B. A. (1997). Yapısal uyarlanma reformları ve devlet., O. Oyan (Editör). **Türk-İş yılığı '97 1990'ların bilançosu (değerlendirme yazıları) cilt 2**. Ankara: Türk-İş, s. 74-84.

Harvey, D. (1993). Esneklik: tehdit mi yoksa fırsat mı?. **Birikim Dergisi**. 56(61), s. 83-92.

Harvey, D. (2005). **A brief history of neoliberalism**. New York: Oxford University Press.

Harvey, D. (2010). **Postmodernliğin durumu: kültürel değişimin kökenleri**. İstanbul: Metis Yayınları.

Hasanoğlu, M. (2001). Küreselleşmenin devlet yönetimine etkileri. **Sayıştay Dergisi**, 43, s. 68-82.

Holdt, K. V. (2002). Social Movement Unionism: The Case of South Africa. **Work Employment & Society**. 16(2), s. 283-304.

Işıklı, A. (2005). **Sendikacılık ve Siyaset**. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Işıklı, A. (2011). **Kumarhane kapitalizmi: Chomsky-Işıklı polemikleri**. Ankara: İmge Kitabevi.

Koray, M. (2005). "Reel" küreselleşme veya küreselleşmenin realitesi. **Çalışma ve Toplum**. 4, s. 11-44.

Koray, M. (2011). **Kapitalizm küreselleşirken dünya ahvali**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lapavitsas, C. (2007). Neoliberal dönemde anayolcu iktisat kuramı., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 59-75.

Mahiroğulları, A. (2004). Teorik Çerçevesi ve Dünyadaki Uygulamalarıyla Sendika-Siyaset, Sendika-Siyasi Parti İlişkisi. **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi Dergisi**. XIX (1), 349-371.

Mahiroğulları, A. (2012). XXI. Yüzyıla Giderken Sendikacılık: Günümüzdeki Değişim, Dönüşüm ve Gelecek İçin Arayışlar. **Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**. 1 (1).

Moody, K. (1997). Towards An International Social-Movement Unionism. **New Left Review**. 225(1), s. 52-72.

- Munck, R. (2003). **Emeğin yeni dünyası: küresel mücadele, küresel dayanışma**. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Naidoo, R. (2001). Social-Movement Unionism In South Africa: A Strategy For Working Class Solidarity?. **Dollars & Sense**. 237.
- Neary, M. (2011). Emek Hareket Eder: Toplumsal Hareket Sendikacılığı Kavramının Bir Eleştirisi., A. C. Dinerstein ve M. Neary (Editörler). **Emek Tartışması**. İstanbul: Otonom Yayıncılık, s. 217-256.
- Novelli, M. (2004). Globalisations, social movement unionism and new internationalisms: the role of strategic learning in the transformation of the Municipal Workers Union of EMCALI. **Globalisation, Societies and Education**. 2(2), s. 161-190.
- Özdemir, S. (2010). Küreselleşme ve refah devletleri üzerindeki etkileri. **Sosyal Siyaset Konferansları**, 57, s. 55-84.
- Özügürlü, M. (2000). Sendikacılık Hareketinin Krizi ve Yeni Gelişmeler Üzerine Gözlemler. **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**. 55(1). s.139-171.
- Palley, T. I. (2007). Keynesçilikten neoliberalizme: iktisat biliminde paradigma kayması., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 42-58.
- Petras, J. (2001). Unemployed Workers' Movement in Argentina. **Economic and Political Weekly**. Vol: 36, No: 45, s. 4265-4270.
- Rebitzer, J. B. and Taylor, L. J. (1991). A model for dual labor markets when product demand is uncertain. **The Quarterly Journal of Economics**, 106(4), s. 1373-1383.
- Robinson, I. (2000). Neoliberal Restructuring and U.S. Unions: Toward Social Movement Unionism?. **Critical Sociology**. Cilt: 26.
- Rocker, R. (2000). **Anarko-Sendikalizm**. İstanbul: Kaos Yayınları.
- Saad-Filho, A. (2007). Washington uzlaşmasından Washington sonrası uzlaşmasına., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 13-22.
- Sanal, M. E. (2014). **Gelişen ekonomilerde dönüşen kapitalizmin endüstri ilişkilerine etkileri**. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.
- Sapançalı, F. (1998). Üretimde esnek yapılanma, işgücü organizasyonunda değişim ve endüstri ilişkileri. **Verimlilik Dergisi**, 4, 61- 92.
- Sapançalı, F. (2001). Yeni dünya düzeni ve küresel yoksulluk. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(2), s. 115-140.

- Savran, S. (2008). Sendikal Hareketin Krizi mi, Sosyalistlerin Krizi mi?. **Devrimci Marksizm**. 8, s. 13-44.
- Scholte, J. A. (2005). The sources of neoliberal globalization. **Overarching Concerns Programme Paper Number 8**. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development.
- Scipes, K. (2014). Social Movement Unionism or Social Justice Unionism? Disentangling Theoretical Confusion within the Global Labor Movement. **Class, Race and Corporate Power**. 2(3).
- Seidman, G. (2011). Social Movement Unionism: From Description To Exhortation. **South African Review of Sociology**. 42(3), s. 94-102.
- Sennett, R. (2011). **Yeni kapitalizmin kültürü**. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Serdar, A. (2015). Reconsidering Social Movement Unionism in Postcrisis Argentina. **Latin American Perspectives**, 452(2), s. 74-89.
- Sertlek, T. (2012). Yeni Sınıf Hareketi ve Toplumsal Hareket Sendikacılığı. Ö. Göztepe (Editör). **Güvencesizleştirme Süreç, Yanılgı, Olanak**. Ankara: Notabene Yayınları.
- Sevgi, H. (2012). Neo-liberalizme Karşı Sendikal Mücadele: Toplumsal Hareket Sendikacılığı. **Ekonomi Bilimleri Dergisi**. Cilt 4, No 2.
- Shaikh, A. (2007). Neoliberalizmin iktisat mitolojisi., A. Saad-Filho ve D. Johnston (Editörler). **Neoliberalizm muhalif bir seçki**. İstanbul: Yordam Kitap, s. 76-90.
- Şen, S. (1999). Esnek üretim ve esnek çalışma. **TÜHİS – İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, 15-6(6-1), s. 24-55.
- Tanyılmaz, K. (2008). Sendikal Harekette Bir “İntihar Denemesi”: Toplumsal Hareket Sendikacılığı. **Devrimci Marksizm**. 8, s. 45-73.
- Tilly, C. (2008). **Toplumsal Hareketler: 1768-2204**. İstanbul: Babil Yayınları.
- Tokol, A. (2011). **Endüstri ilişkileri ve yeni gelişmeler**. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Topalhan, T. (2015). **Endüstri İlişkileri**. Ankara: Matser Yayıncılık.
- Waterman, P. (2004). Yeni Toplumsal Sendikacılık: Yeni Bir Dünya Düzeni İçin Yeni Bir Sendika Modeli. **Sendikal Notlar**. Petrol-İş Yayınları. Sayı: 21.
- Waterman, P. (2008). Social Movement Unionism in Question: Contribution to A Symposium. **Employee Responsibilities & Rights Journal**. Sayı: 20.
- Yıldırım, E. (2008). Sendikalar ve Kriz. **Çalışma ve Toplum**. 2008/3, s. 199-206.